

KONRAD GRACZYK

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

ZARYS DZIAŁALNOŚCI SĄDU SPECJALNEGO
W WARSZAWIE (SONDERGERICHT WARSCHAU)
W LATACH 1939-1945*

1. WPROWADZENIE

W ostatnich latach ukazały się opracowania poświęcone niemieckim sądom specjalnym działającym podczas II wojny światowej w Generalnym Gubernatorstwie (GG). Wśród tych pozycji wydano między innymi tekst mojego autorstwa poświęcony Sądowi Specjalnemu w Kielcach, opublikowany w „Zeszytach Prawniczych”¹. Odwołując się do omówionego tam stanu literatury oraz wprowadzenia w problematykę niemieckiego sądownictwa okupacyjnego na ziemiach polskich, chciałbym poruszyć w zarysie zagadnienie Sądu Specjalnego w Warszawie². Na ten temat nie powstało dotychczas opracowanie naukowe, choć jego spuścizna

---

* Artykuł został opracowany w ramach projektu badawczego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (2020/39/B/HS5/02111).

¹ K. GRACZYK, *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach (Sondergericht Kielce) (1939-1945)*, «Zeszyty Prawnicze» 23.1/2023, s. 79-126.

² W ostatnim czasie akta Sądu Specjalnego w Warszawie badał Hubert Mielnik, przygotowując artykuł poświęcony zabójstwu kryminalnemu. Zob. H. MIELNIK, *Zabójstwo kryminalne w Generalnym Gubernatorstwie. Studium przypadku z zakresu stosowania niemieckiego wojennego prawa karnego*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 75.2/2023, s. 182-206.

może uchodzić za dość dobrze zachowaną w porównaniu z pozostałymi sądami specjalnymi w GG. Jego działalność nie zapisała się jednak w pamięci okupowanej stolicy Polski³. Po akta warszawskiego sądu specjalnego sięgali natomiast, w ograniczonym zakresie, historycy zajmujący się zagładą Żydów, jak na przykład Jan Grabowski i Barbara Engelking⁴. Jego działalność rzadko była wzmiankowana w źródłach drukowanych, jak na przykład w raportach Ludwiga Fischera⁵. Celem, jaki sobie stawiam w niniejszym tekście, są ustalenia o podstawowym charakterze – w jakim okresie funkcjonował Sąd Specjalny w Warszawie, kto stał na jego czele, jacy sędziowie niemieccy pełnili w nim służbę, w jakich sprawach orzekał i jak surowe było jego orzecznictwo.

Zespół archiwalny Sądu Specjalnego w Warszawie, znajdujący się w Archiwum Państwowym w Warszawie (w Oddziale Dokumentacji Osobowej i Płacowej w Milanówku), liczy 1860 jednostek archiwalnych. Zachowały się prawie wyłącznie akta postępowań karnych, a nie organizacyjne czy administracyjne. Jak jednak wykazały wyniki moich badań, nie jest to liczba równoznaczna z liczbą zachowanych wyroków. Po zapoznaniu się z całością tego zespołu archiwalnego udało mi się w nim odnaleźć 1176 wyroków. Stanowiły one zasadniczą podstawę źródłową badań, która dodatkowo podlegała uzupełnieniu o wyroki odnalezione w zespole Prokuratura przy Sądzie Specjalnym w Warszawie (4 wyroki) oraz Więzienie Karne Mokotów (2 wyroki) – w Archiwum Państwowym w Warszawie, w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (4 wyroki), w Archiwum Federalnym w Berlinie – zespół R 137 I Sądy na Wschodzie (180 wyroków) oraz w Archiwum Narodowym w Krakowie – zespół Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu (296 wyroków). W oparciu

---

³ Brak jest na ten temat informacji np. w dziele: T. SZAROTA, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1988.

⁴ J. GRABOWSKI, *Żydzi przed obliczem niemieckich i polskich sądów w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, 1939-1942*, [w:] *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. ENGELKING, J. LEOCIĄK, D. LIBIONKA, Warszawa 2007, s. 75-117; B. ENGELKING, J. GRABOWSKI, *„Żydów łamiących prawo należy karać śmiercią!”. „Przestępczość” Żydów w Warszawie 1939-1942*, Warszawa 2010.

⁵ *Raporty Ludwiga Fischera gubernatora dystryktu warszawskiego, 1939-1944*, oprac. K. DUNIN-WĄSOWICZ, Warszawa 1987.

o dane wynikające z zachowanych wyroków przygotowałem statystykę ilustrującą podstawowe parametry pracy sądu specjalnego. W pierwszej kolejności przybliżę jednak okoliczności utworzenia tytułowego sądu specjalnego, jego ustrój, właściwość oraz aspekt kadrowy.

2. RAMY POCZĄTKOWE I KOŃCOWE DZIAŁALNOŚCI ORAZ WŁAŚCIWOŚĆ

Sąd Specjalny w Warszawie został utworzony w listopadzie 1939 r. – później niż większość niemieckich sądów specjalnych na okupowanych ziemiach polskich. Te były tworzone w ciągu pierwszych tygodni po zajęciu danego obszaru przez Wehrmacht. Na przykład Sąd Specjalny w Częstochowie zorganizowano już 6 września, zaś w Bydgoszczy 8 września 1939 r.⁶ Przypuszczam, że opóźnienie to wynikało z jednej strony z długootrwałości obrony Warszawy, z drugiej zaś z wahania Adolfa Hitlera co do losu centralnych ziem polskich i ewentualnego pozostawienia polskiej państwowości w formie kadłubowej. Decyzja dotycząca włączenia ziem zachodnich II Rzeczypospolitej oraz utworzenia Generalnego Gubernatorstwa znalazła przełożenie na sferę sądownictwa: sądy specjalne utworzone na ziemiach wcielonych do Rzeszy stały się po prostu sądami specjalnymi w Rzeszy, natomiast sądy specjalne utworzone na pozostałych okupowanych przez Niemcy ziemiach polskich stały się sądami specjalnymi GG. Generalny gubernator Hans Frank, pragnąc unormować zasady ich działania, wydał w połowie listopada 1939 r. rozporządzenie o sądach specjalnych GG. Przewidział tam jako regulę, że te sądy specjalne, które działały dotychczas w stolicy dystryktu GG, stawały się sądami specjalnymi w GG, natomiast pozostałe, działające w innych miejscowościach – wydziałami tych sądów specjalnych⁷. Skut-

---

⁶ K. GRACZYK, *Pierwszy Sondergericht na ziemiach polskich. Z działalności Sądu Specjalnego w Częstochowie (Sondergericht Tschenstochau) (1939-1945)*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 74.2/2022, s. 179.

⁷ Verordnung über Sondergerichte im Generalgouvernement vom 15. November 1939. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete 1939, Nr. 6, s. 34.

kowało to tym, że przykładowo Sąd Specjalny w Częstochowie stał się Wydziałem Sądu Specjalnego w Radomiu, a na przykład Sąd Specjalny w Krakowie pozostał sądem samodzielnym. Zmiany te nie dotyczyły jednak Warszawy, bowiem tutaj sąd specjalny został utworzony później, już pod rządami rozporządzenia wydanego przez Franka. Dokumenty związane z oddelegowaniem do Warszawy pierwszego przewodniczącego Sondergerichtu, dyrektora sądu krajowego z Chemnitz Herberta Cecki, wskazują, że decyzja w tej kwestii została podjęta 18 listopada 1939 r., zaś wraz z nim wyznaczono do składu radców sądu obwodowego Oskara Nötzolda oraz Horsta Kirbacha, a także prokuratora dr. Hansa Hofmanna. Wszyscy prawnicy wywodzili się z okręgu Wyższego Sądu Krajowego w Dreźnie. Polecono im – podobnie jak sędziom wybranym do obsady Sądu Specjalnego w Lublinie z okręgu Sądu Kameralnego w Berlinie – udać się do Warszawy pociągiem odchodzącym z Berlina 20 listopada 1939 r.⁸

O podjęciu urzędowania przez Sąd Specjalny w Warszawie prasa donosiła 23 i 24 listopada 1939 r. Członkowie sądu specjalnego zostali wprowadzeni na swoje urzędy przez gubernatora warszawskiego dr. Ludwiga Fischera. W notatce prasowej zdefiniowano zadanie sądu specjalnego jako „sądzenie za przestępstwa, które nie należą do kompetencji sądu doraźnego i innych sądów”⁹. Sąd specjalny początkowo miał swoją siedzibę w Pałacu Brühla wraz z władzami dystryktu¹⁰, później został przeniesiony pod adres Reichsstrasse 1 (Aleje Jerozolimskie; budynek Banku Gospodarstwa Krajowego). W różnych okresach sąd specjalny urzędował też przy ul. Długiej 7 (w Pałacu Raczyńskich), Podwale 23¹¹,

---

⁸ Bundesarchiv Berlin (BA), R 3001/53461, Schreiben des Reichsministers der Justiz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Dresden betr. Abordnungen in das Generalgouvernement vom 18.11.1939, k. 25.

⁹ *Sondergericht auch in Warschau*, «Krakauer Zeitung» z 23 listopada 1939 r.; *Sąd Specjalny w Warszawie*, «Kurier Częstochowski» z 25 listopada 1939 r.

¹⁰ *Die deutsche Staatsanwaltschaft in Warschau. Im Gebäude des ehemaligen polnischen Innenministerium untergebracht*, «Krakauer Zeitung» z 30 czerwca / 1 lipca 1940.

¹¹ Archiwum Państwowe w Warszawie (APW), Sąd Specjalny w Warszawie (SSwW), sygn. 1693, Vorführungsbefehl vom 7.7.1944, k. 50; sygn. 337, Strafbefehl vom

a także w gmachu sądów polskich przy ul. Leszno, położonym na granicy getta, w związku z rozpatrywaniem spraw przeciwko Żydom¹².

Niestety, ze względu na niezachowanie się akt, jedynie w przybliżeniu mogę wskazać momenty rozpoczęcia i zakończenia działalności sądu. W zebranych przeze mnie orzecznictwie zachował się tylko jeden wyrok z 1939 r. i jeden z 1945 r. Przeciwko dwudziestodwuletniemu Polakowi wyrok został wydany 20 grudnia 1939 r. (dwa dni po wniesieniu aktu oskarżenia) w sprawie o kradzież, zgwałcenie i wymuszenie. Sprawcę skazano na 10 lat ciężkiego więzienia. Sprawa ta została zarejestrowana pod sygnaturą DLs 1/39, przypuszczalnie był więc to pierwszy proces przed Sondergericht Warschau¹³. Ostatni z zachowanych wyroków został wydany wobec dwóch reichdojczów, rolników spod Kutna, za tzw. Rauschdelikt, czyli czyn popełniony po wprawieniu się w stan po spożyciu alkoholu (pijaństwo). Mężczyzn skazano na kary od roku do półtora roku więzienia. Co istotne, wyrok ten został wydany przez Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w Warszawie – Placówka Zapasowa w Zgorzelcu (Sondergericht bei dem Deutschen Gericht in Warschau – Ausweichstelle Görlitz) 13 stycznia 1945 r. w składzie dyrektor sądu krajowego Friedrich Starcke oraz dyrektor sądu obwodowego dr Paul Bieber, przy udziale radcy sądu obwodowego Ericha Maaßa jako przedstawiciela prokuratury oraz urzędnika sądowego nazwiskiem Piel jako protokolanta¹⁴. Ich udział oraz nowa formuła nazwy sądu w tej konkretnej sprawie wynikały z kształtu działalności sądów specjalnych z obszaru GG po ich ewakuacji w drugiej połowie 1944 i początkach 1945 r. Powołując się na ustalenia Andrzeja Wrzyszcza¹⁵

24.9.1941, k. 33; sygn. 44, Schreiben an den Kommandeur der Einheit SS. Batl. Auf dem Truppenübungsplatz in Dębica vom 17.3.1943, k. 142.

¹² S. LEHNSTÄEDT, *Okkupation im Osten. Besatzeralltag in Warschau und Minsk 1939-1944*, München 2010, s. 61.

¹³ Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Niemieckie Więzienie w Nowym Wiśniczu (NWwNW), sygn. 30, Urteil gegen Seweryn Haszkiewicz vom 20.12.1939, bp.

¹⁴ BA, R 137 I/2546, Urteil gegen Albert Seib und Adolf Tonn vom 13.1.1945, bp.

¹⁵ A. WRZYSZCZ, *Placówka Zapasowa Organów Resortu Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w Görlitz 1944-1945*, [w:] 'Nil nisi veritas'. *Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. GŁUSZAK, D. WIŚNIEWSKA-JÓŹWIAK, Łódź 2016, s. 520, 522.

oraz moje własne¹⁶, mogę skonkludować, że z ewakuowanych sądów wyselekcjonowano kilku prawników pod przewodnictwem Starckiego, których zadanie sprowadzało się do uporządkowania ewakuowanych akt i rozpoznania spraw znajdujących się w toku. W Zgorzelcu prawnicy ci wydawali wyroki, każdorazowo jako konkretny, ewakuowany z GG sąd specjalny utworzony w ramach Placówki Zapasowej Resortu Sprawiedliwości GG. Zachowały się pojedyncze przejawy tej działalności, jak wydane wyroki, wniesione i nierozpoznane akty oskarżenia, postanowienia o umorzeniu i zarządzenia o zniesieniu wyznaczonych terminów rozpraw oraz odwołaniu wezwanych oskarżonych i świadków¹⁷.

3. WŁAŚCIWOŚĆ I USTRÓJ

Jak powszechnie wiadomo, okupant niemiecki zdegradował stolicę Polski do rangi miasta prowincjonalnego, a stolicą GG został Kraków. Jest to o tyle istotne, że w przypadku kilku kategorii spraw to Sąd Specjalny w Krakowie, a nie w Warszawie, został wyznaczony jako sąd centralny dla całego obszaru GG, co stanowiło wyjątek od zasady ustalania właściwości miejscowej w oparciu o miejsce popełnienia przestępstwa w związku z kształtem konkretnego okręgu sądowego. Tę elitarną właściwość ustalono w przypadku spraw przeciwko członkom utworzonej przez Hansa Franka „służby specjalnej” (Sonderdienst) oraz spraw o zdradę kraju i szpiegostwo¹⁸. W pozostałych kategoriach spraw właściwość miejscowa była określana na zasadach ogólnych. Okręg sądowy Sondergericht Warschau obejmował swoim zasięgiem cały dystrykt

---

¹⁶ K. GRACZYK, *Pierwszy Sondergericht...*, s. 184-185; IDEM, *Z organizacji i działalności...*, s. 87-88.

¹⁷ Np. BA, R 137 I/1191, Einstellungsverfügung vom 17.11.1944, k. 7; R 137 I/2557, Anklageschrift vom 30.6.1944, k. 18; R 137 I/2557, Abschrift der Verfügung vom 25.1.1945, bp.

¹⁸ AIPN, GK 108/65, Schreiben der Hauptabteilung Justiz an das Amt des Distrikts – Abteilung Justiz in Krakau, Lemberg, Lublin, Radom, Warschau betr. Strafverfahren wegen Landesverrat und Spionage vom 5.5.1942, k. 25-26; APW, SSwW, sygn. 1843, Schreiben der Hauptabteilung Justiz an das Amt des Distrikts – Abteilung Justiz in Krakau, Lemberg, Lublin, Radom, Warschau betr. Strafverfolgung von Angehörigen des Sonderdienstes vom 4.11.1941, k. 91-92.

warszawski i był to aspekt wyróżniający od innych sądów specjalnych. Podczas gdy w pozostałych dystryktach liczba sądów specjalnych lub wydziałów sądów specjalnych wzrosła, to w Warszawie sytuacja nie uległa zmianie i Sondergericht Warschau pozostał jedynym sądem specjalnym w dystrykcie w okresie okupacji¹⁹. Jego okręg obejmował jeden powiat miejski (Warszawa) oraz dziewięć powiatów ziemskich (Garwolin, Grójec, Łowicz, Mińsk Mazowiecki, Ostrów, Siedlce, Sochaczew, Sokołów i Warszawa)²⁰.

Jeśli chodzi o właściwość rzeczową, to sądy specjalne GG stosowały bezpośrednio niemieckie prawo karne oraz przepisy ustanowione przez władze GG, rozpatrując sprawy karne przekazane im konkretnymi rozporządzeniami, w których ich właściwość miała charakter wyłączny (stały). Z uwagi na ramy objętościowe tekstu jako istotniejsze przykłady normatywów podać trzeba kodeks karny Rzeszy Niemieckiej²¹, rozporządzenie o gospodarce wojennej²², rozporządzenie przeciwko szkodnikom narodowym²³ oraz rozporządzenie przeciwko przestępcom gwałtownym²⁴. Z zakresu ustawodawstwa GG wymienić można przykładowo rozporządzenie celem zwalczania podbijania cen²⁵ oraz rozporządzenie o ograniczeniach pobytu w GG²⁶. W ustawodawstwie GG wyłączną właściwość sądów specjalnych przewidywano przede wszystkim w aktach normatywnych wydanych w pierwszych miesiącach okupacji, o profilu gospodarczym oraz wprowadzających ograniczenia antyżydowskie (np. nakazy noszenia opasek z gwiazdą Dawida, zgłoszenia majątku, przymus pracy, zakazy korzystania ze środków

---

¹⁹ A. WRZYSZCZ, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008, s. 83-84.

²⁰ M. du PREL, *Das Generalgouvernement*, Würzburg 1942, s. 384.

²¹ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. RGBl. 1871, s. 127.

²² Kriegswirtschaftsverordnung vom 4. September 1939. RGBl. 1939, S. 1609.

²³ Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5. September 1939. RGBl. 1939, s. 1679.

²⁴ Verordnung gegen Gewaltverbrecher vom 5. Dezember 1939. RGBl. 1939, s. 2378.

²⁵ Verordnung zur Bekämpfung der Preistreiberei vom 21. Januar 1940. Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete 1940, Nr. 3, s. 8.

²⁶ Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 13. September 1940. VOBl. GG 1940, Nr. 55, s. 288.

komunikacji publicznej)²⁷. Niemieccy prokuratorzy mogli jednak wnosić akty oskarżenia w tych sprawach, które uznali za dotyczące szczególnie ciężkich przestępstw – gdy z uwagi na wyjątkową podłość czynu albo wywołane wśród ogółu poruszenie osądzenie przez sąd specjalny było wskazane²⁸.

Braki w materiale źródłowym utrudniają wyczerpujące i precyzyjne opisanie ustroju sądowego. Wiadomo, że Sondergericht nie miał żadnego zamiejscowego wydziału. W oparciu o liczbę sędziów wysłanych do Warszawy w listopadzie 1939 r. wnioskuję, że początkowo składał się on z jednej izby (jednego kompletu sędziowskiego), lecz ze względu na wzrost obciążenia na pewno doszło do utworzenia drugiej izby, a później także trzeciej. Plan etatów na 1941 r. przewidywał dla Sądu Specjalnego w Warszawie czterech sędziów²⁹, natomiast w 1943 r. dziewięciu sędziów, w tym dwóch zaszerogowanych do grup uposażenia charakterystycznych dla przewodniczącego, co wprost wskazywałoby na funkcjonowanie drugiej izby³⁰. Jak wspominał po latach Herbert Wurst, urzędnik sądowy, pierwsza izba była właściwa w sprawach gospodarczych (pokątny handel, nielegalny ubój, szmugiel, handel dewizami i złotem) oraz w sprawach o nieuprawnione opuszczenie getta, natomiast druga także w sprawach o nieuprawnione opuszczenie getta i kryminalnych³¹.

Rozróżnienie na izby występowało w niektórych dokumentach proweniencji sądowej jeszcze w maju, a nawet lipcu 1944 r.³² Osobno trzeba zwrócić uwagę na opisanie kilkunastu wyroków z lat 1942-1943 jako wydanych przez „izbę specjalną” (Sonderkammer) Sądu Specjalnego w Warszawie. Chodziło tu o różne sprawy – słuchanie zagranicznych audycji radiowych, wypowiedzi antypaństwowe, przywłaszczenie urzędu,

---

²⁷ A. WRZYSZCZ, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 134-136.

²⁸ *Ibidem*, s. 162-163.

²⁹ *Ibidem*, s. 87.

³⁰ Archiwum Akt Nowych, Rząd Generalnego Gubernatorstwa, sygn. 746, Vorschlag zu Einzelplan VI Kapitel 1 des Entwurfs des Haushaltsplans des Generalgouvernements für das Rechnungsjahr 1943, k. 31.

³¹ Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Abt. 352 Lübeck, Nr. 525, Bd. I, Vernehmungsprotokoll des Herbert Wursts vor dem Amtsgericht Ebingen vom 28.4.1965, bp.

³² APW, SSwW, sygn. 1479, Verhandlungsprotokoll vom 9.5.1944, k. 10; sygn. 1537, Verhandlungsprotokoll vom 21.7.1944, k. 45.

oszustwo, wymuszenie, paserstwo, prowadzenie pojazdu niedopuszczonego do ruchu, pokątny handel, sprzeniewierzenie, stosunek homoseksualny, występki dewizowy, złożenie fałszywych zeznań, kradzież oraz rabunek. Rozstrzał osądzonych czynów wskazuje, że to nie one były motywem utworzenia izby specjalnej. Przypuszczam, że raczej chodziło o osobne rozpoznanie spraw dotyczących reichsdojczów – wspólnym mianownikiem w tych sprawach był fakt, że oskarżonym lub jednym z nich był reichsdojcz, natomiast wśród pozostałych podsądnych zdarzali się też folksdojczycy i Polacy. Zdaje się to uprawdopodobniać postanowienie wydane w jednej ze spraw w kwietniu 1943 r. W rozpoznawanej sprawie o fałszerstwa dokumentów i wojenne przestępstwa gospodarcze oskarżonych było 12 osób, w tym Polacy i jeden reichsdojcz. Ponieważ pięćdziesięciodwuletni Niemiec zbiegł i nie można było przeciwko niemu kontynuować postępowania, jego sprawa została wyłączona do osobnego rozpoznania. W związku z tym izba specjalna powzięła postanowienie o przedłożeniu akt kierownikowi sądu specjalnego, ponieważ w związku z rozdzieleniem sprawy dotyczącej jedyne go reichsdojczka według podziału czynności izba nie jest już właściwa³³. Izba specjalna była obsadzona sędziami z wyższego sądu niemieckiego³⁴.

Odnotować trzeba jeszcze zmianę o charakterze ustrojowym dotyczącą wszystkich sądów specjalnych w GG, która nastąpiła na podstawie rozporządzenia w celu uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie stosownie do potrzeb wojennych z 5 lipca 1943 r.³⁵ W jej rezultacie sądy specjalne zostały połączone z sądami niemieckimi i utraciły samodzielny byt. Oznaczało to nową nazwę: Sąd Specjalny przy Sądzie Niemieckim w Warszawie³⁶.

---

³³ BA, R 137 I/1187, Beschluss vom 1.4.1943, k. 1.

³⁴ A. WRZYSZCZ, *Okupacyjne sądownictwo...*, s. 192.

³⁵ Dz.RGG, nr 53, s. 309.

³⁶ Na temat Sądu Niemieckiego w Warszawie zob. W. BICKENBACH, *Deutsches Gericht in Warschau 1939-1944*, «Journal der juristischen Zeitgeschichte» 13/2019, s. 1-9.

4. KADRY

Wiadomo, że wspomniany Cecka był pierwszym przewodniczącym Sondergericht Warschau. Funkcję pełnił od listopada 1939 r. do lipca 1941 r. Jego następcą od 1 sierpnia 1941 r. został dyrektor sądu krajowego dr Karl Müller, który wcześniej pracował w Sądzie Specjalnym w Dreźnie³⁷. Jego misja trwała dosłownie kilka dni, bowiem już 6 sierpnia 1941 r. powrócił do Drezna w związku z otrzymanym powołaniem do wojska³⁸. Zachował się jeden wyrok – z 2 sierpnia 1941 r. – poświadczający działalność Müllera³⁹. Kolejnym przewodniczącym sądu specjalnego był dyrektor sądu krajowego Max Hegele ze Stuttgartu. Oddelegowano go do GG z dniem 8 września 1941 r. On również nie urzędował długo – w związku z chorobą został odwołany z dniem 1 lutego 1942 r., po czym powrócił w rodzinne strony⁴⁰. Nie udało mi się ustalić dokładnych dat, ale przypuszczam, że kolejnym przewodniczącym, również na okres kilku miesięcy, został radca wyższego sądu krajowego dr Harald von Hinüber. W jednej ze spraw zachowało się postanowienie o umorzeniu z 20 stycznia 1942 r. sygnowane jego podpisem⁴¹. Wystąpił on ze składu sądu specjalnego w związku z objęciem funkcji kierownika dystryktowego wydziału sprawiedliwości w Warszawie w połowie lipca 1942 r.⁴²

---

³⁷ BA, R 3001/53461, Schreiben des Reichsministers der Justiz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Dresden vom 17.7.1941, k. 26.

³⁸ BA, R 3001/69084, Schreiben der Regierung des Generalgouvernements – Hauptabteilung Justiz an den Reichsminister der Justiz betr. Landgerichtsdirektor Karl Müller aus Dresden vom 27.8.1941, k. 19.

³⁹ ANK, NWwNW, sygn. 28, Urteil gegen Zofia Sokolowska und Andere vom 2.8.1941, bp.

⁴⁰ *Personalnachrichten*, «Krakauer Zeitung» z 16 kwietnia 1942 r.; BA, R 3001/59433, Schreiben des Reichsministers der Justiz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Stuttgart betr. Abordnung des Landgerichtsdirektors Max Hegele in das Generalgouvernement vom 25.8.1941, k. 13; Schreiben des Reichsministers der Justiz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Stuttgart betr. Abordnung des Landgerichtsrats Wolfgang Kohleiss in das Generalgouvernement anstelle des Landgerichtsdirektors Hegele vom 3.1.1942, k. 14.

⁴¹ APW, SSwW, sygn. 146, Beschluss vom 20.1.1942, k. 20.

⁴² BA, B 162/19722, Verfügung der Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht in Lübeck vom 24.1.1968, k. 77.

Wszystko wskazuje na to, że po Hinüberze przewodniczącym został dyrektor sądu krajowego dr Martin Leitsmann, który trafił do Warszawy z Sądu Krajowego w Lipsku pod koniec września 1941 r. i pełnił swoją funkcję *de facto* do końca lipca, a formalnie aż do września 1944 r., kiedy został odwołany z GG⁴³. Ze względu na podjęcie działalności sądowej po ewakuacji z obszaru GG w Zgorzelcu jako ostatniego przewodniczącego wskazać trzeba Starckego.

W zgromadzonych przeze mnie wyrokach widniały nazwiska członków składu sądownego, prokuratora i protokolanta. W przeważającej większości przypadków udało mi się ustalić również ich imiona. Obliczyłem, że funkcję przewodniczącego rozprawy (czy to w składach jednoosobowych, czy to w kolejalnych) pełniło 27 sędziów. W kolejności od występującego najczęściej na tej funkcji do najrzadziej byli to: Gustav Vogel, Bruno Heise, Martin Leitsmann, Erwin Harder, Herbert Cecka, Horst Kirbach, Erwin Lippe, Karl Christen, Wolfgang Kohleiss, Martin Urbanus, Harald von Hinüber, Hans Kühne, Hugo Winter, Karl Mohr, Edmund Wegener, Wilhelm Stemler, Hans Röthig, Franz Stalinski, Max Hegele, Walter Schomburgk, Friedrich Starcke, Helmut Borchers, Kurt Sender, Werner Petzoldt, Robert Gebehenne, Max Tschischgale oraz Karl Müller. Niektórzy z nich nie tylko przewodniczyli rozprawie, lecz także brali udział w składach kolejalnych. Poza wymienionymi członkami składów kolejalnych byli: Wilhelm Althoff, Paul Bieber, Hans Burmeister, niejaki von Dahl, Ulrich Daude, Ernst Fritsch, Fritz Geib, Herbert Gey, Franz Gliesche, niejaki Hartung, Kurt Hill, Josef Höcker, Heinrich Hülshoff, Wolfgang Isterhell, Walter Klein, niejaki Kranast, Hans Knoll, Oskar Nötzold, Helmut Pirk, Ernst Pooth, Wilhelm Prothmann, Franz Wiesmann oraz Christian Zimmermann. Daje to w sumie 50 sędziów. Liczba ta jest bardzo wysoka, choć trzeba mieć świadomość, że w zestawieniu znaleźli się poza etatowymi członkami sądu specjalnego także sędziowie z sądu niemieckiego czy wyższego sądu

---

⁴³ BA, R 3001/66188, Schreiben des Reichsministers der Justiz an die Regierung des Generalgouvernements – Hauptabteilung Justiz betr. Landgerichtsdirektor Karl Müller vom 24.9.1941, k. 17; Schreiben des Reichsministers der Justiz an den Oberlandesgerichtspräsidenten in Dresden betr. Landgerichtsdirektor Dr. Martin Leitsmann in Leipzig vom 13.9.1944, k. 24.

niemieckiego, wyznaczani do spraw przed sądem specjalnym jedynie doraźnie, oraz sędziowie, którzy wydawali wyroki jako członkowie Sądu Specjalnego w Warszawie ewakuowanego do Zgorzelca (np. Bieber, Burmeister, Starcke, Tschischgale). Ze względu na status zawodowy znaleźli się wśród nich nie tylko sędziowie zawodowi, mianowani, lecz także poruczeni, wykonujący wcześniej na przykład zawód adwokata, którzy zostali przyjęci do sądownictwa na okres próby i którzy po „sprawdzeniu się” mieli otrzymać mianowanie na stałe.

Jeśli chodzi o prokuratorów popierających akty oskarżenia, to występowało ich przed sądem specjalnym 30. Byli to w porządku według częstotliwości występowania: Friedrich Schaper, Ewald Wufka, Paul Scheuvens, Friedrich Velten, Peter Peissel, Kurt Sender, Hofmann, Rudi Naumann, Helmut Borchers, Alfred Poenack, Edmund Wegener, Wilhelm Zehnpfennig, Georg Baden, Alfons Bresser, Röhrig, Alfred Brunner, Erwin Hühner, Hermann Knoll, Helmut Schiller, Kurt Peter, Karl Ziemer, Heinz Kemper, Lothar Kirsten, Schankowsky, Erich Maaß, Rudolf Geissler, Wolfgang Isterhell, Friedrich Wolle, Kurt Naucke oraz Langenmaier. Trzeba zwrócić uwagę, że jako popierający akt oskarżenia na rozprawie występowali zarówno prokuratorzy mianowani, jak i poruczeni oraz prawnicy, będący sędziami (np. Peissel i Poenack byli radcami sądu obwodowego). W niewielkiej liczbie postępowań akty oskarżenia popierali na rozprawie przed warszawskim sądem specjalnym kierownicy Niemieckiej Prokuratury – Peter, Wolle i Naucke.

Funkcję protokolanta podczas rozpraw wypełniało 37 urzędników: Arndt, Gertrud Baron, Buchheim, Denzler, Eschert, Grimm, Grund, Grüner, Hertel, Hoffrogge, Horrmann, Kalb, Kistowski, Kröchert, Lurch, Meyer, Mummert, Munzel, Franz Nitzpon, Noel, Piel, Rhode, Rösenberg, Ryngwelska, Schmitt, Schneider, Schröder, Schundau, Seufferth, Heinz Spiess, Spiller, Utz, Vorhoff, Herbert Wurst, Zarbock, Zaremba oraz Zöllner. Najczęściej prowadził protokół Wurst, Nitzpon oraz Grüne.

5. ORZECZNICTWO

Jak wskazałem na wstępie, w dostępnych zbiorach i archiwach udało mi się zgromadzić 1662 wyroki wydane przez Sąd Specjalny w Warszawie, które poddałem analizie. Niestety nie mogę udzielić pewnej odpowiedzi na pytanie, jak zachowana część spuścizny sądu specjalnego ma się do liczby faktycznie wydanych wyroków. Akta były bowiem niszczone przez urzędników niemieckich na polecenie przełożonych. Nie zachowały się repertoria. Symptomatyczne jest świadectwo Herberta Wursta, który otrzymał przed opuszczeniem Warszawy od Leitsmanna polecenie zniszczenia akt znajdujących się w sądowym archiwum i polecenie to wykonał. Wurst spalił wyroki śmierci wydane przez sąd specjalny w sprawach przeciwko Żydom o nieuprawnione opuszczenie getta. Ich liczbę oszacował na przynajmniej 1000, mogło ich być według niego jednak nawet 1500 lub więcej⁴⁴. Przegląd sygnatur w zachowanych orzeczeniach skłania do przypuszczenia, że zniszczonych wyroków było znacznie więcej i nie dotyczyły one tylko spraw przeciwko Żydom.

Ze znanych mi źródeł wynikają jedynie trzy konkretne informacje odnoszące się do statystycznego obciążenia Sądu Specjalnego w Warszawie: liczba 49 wyroków wydanych w składzie kolegialnym w kwietniu 1940 r.⁴⁵, że obciążenie pracą sądu w miesiącach od stycznia do kwietnia 1942 r. było prawie tak duże jak w całym 1941 r. oraz że w maju 1942 r. Sondergericht wydał 329 wyroków⁴⁶. Ponieważ okres efektywnej działalności sądu specjalnego można datować na między koniec grudnia 1939 r. a koniec lipca 1944 r., zapewne z niewielką reaktywacją w Zgorzelcu, przeto uważam za niemożliwe wobec niewielkiej liczby pewnych danych cząstkowych przeprowadzenie wiarygodnego oszacowania statystyki orzecznictwa. Być może będzie to możliwe po dotarciu do

---

⁴⁴ BA, B 162/19722, Verfügung – Vermerk des Leitenden Oberstaatsanwalts der Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht in Lübeck vom 4.10.1966, k. 20; Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Abt. 352 Lübeck, Nr. 525, Bd. 1, Vernehmungsprotokoll des Herbert Wursts vor dem Amtsgericht Ebingen vom 28.4.1965, bp.

⁴⁵ BA, R 3001/69789, Schreiben der Abteilung Justiz in Warschau an den Reichsminister der Justiz vom 11.6.1940, k. 33.

⁴⁶ *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 524, 541.

nowych, nieznanych dotąd źródeł. Według moich przypuszczeń może chodzić o kilka tysięcy wyroków, skoro po Sądzie Niemieckim w Warszawie zachowało się w stołecznym archiwum ponad 6000 jednostek archiwalnych.

Wśród zebranych wyroków z 1939 r. pochodził jeden, z 1940 r. – 79, z 1941 r. – 178, z 1942 r. – 441, z 1943 r. – 631, z 1944 r. – 331 oraz z 1945 r. jeden. Ogółem w tych sprawach oskarżono 3117 osób – 2713 mężczyzn (87%) i 404 kobiety (13%). Przeważali wśród nich robotnicy (17%), urzędnicy (11%) oraz rolnicy (6%). Najwięcej było podsądnych w wieku między 31 a 40 lat (30%) oraz między 22 a 30 lat (26%). Na tym tle jako eksces odnotować trzeba oskarżenie w jednej ze spraw o kradzież trzynastoletniego chłopca. Wiek ten nie pozwalał w ogóle na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej, toteż jego sprawa została w wyroku umorzona przez sąd specjalny⁴⁷. Z drugiej strony jako swoisty ewenement zwrócić uwagę trzeba na bodajże najstarszego w tamtych czasach podsądnego – osiemdziesięciopięcioletniego rolnika spod Łowicza, który wraz ze swoim synem został skazany na kilkumiesięczne więzienie i grzywnę za wojenne przestępstwo gospodarcze i pokątny handel. Przewinienie ich polegało na tym, że zaszlachtowali świnie, pozyskane mięso częściowo zżyli we własnym gospodarstwie, częściowo sprzedali, zaś z pozyskanych pieniędzy kupili kolejną świnie, nie posiadając zezwolenia ani na ubój, ani na zakup⁴⁸.

Wśród podsądnych przeważali Polacy w liczbie 2537 (81%), przed Niemcami w liczbie 288 (10% – 143 reichsdojczów i 145 folksdojczów), Żydami w liczbie 239 (8%) oraz Ukraińcami w liczbie 26 (1%). Kilukrotnie lub pojedynczo występowali przedstawiciele pozostałych narodowości (m.in. Czesi, Rosjanie, Rumuni, Włosi – w sumie 1%). Kwestia statusu podsądnych sporadycznie była traktowana przez sąd specjalny labilnie, gdy odnotowywano status bezpaństwowca (4 osoby), pomijając narodowość. Opuściłem dane dotyczące wyznania i stanu cywilnego, bowiem były one ujawniane w wyroku bardzo rzadko. Nieco częściej można było

---

⁴⁷ APW, SSwW, sygn. 1459, Urteil gegen Jan Ladny und Stanislaw Witan vom 6.12.1943, k. 45-46.

⁴⁸ APK, SSwW, sygn. 1158, Urteil gegen Jan Pietrzak und Josef Pietrzak vom 11.6.1943, k. 26-27.

dowiedzieć się o uprzedniej karalności (9%) lub niekaralności oskarżonego (26%), jednakże co do większości przypadków danych brakowało (64%). Jeśli chodzi o technikalia wyroków, to najkrótszy z nich liczył jedną stronę, najdłuższy 31. Zdecydowanie najczęściej objętość wynosiła trzy strony, zaś jej przeciętna wyniosła nieco ponad cztery strony maszynopisu. Były to dane zbliżone do przeciętnej długości wyroku w innych sądach specjalnych w GG, na przykład w Częstochowie, Kielcach (po około cztery strony) i Radomiu (prawie pięć)⁴⁹.

Spośród 3117 podsądnych uniewinniono 371 (11,9%), skazano 2614 (83,9%), wobec 3 cofnięto akt oskarżenia (wniosek o ściganie) (0,1%), wobec 40 umorzono postępowanie (1,3%), zaś wobec 89 zawieszono (2,9%). Spośród 2614 osób skazanych karę więzienia wymierzono 1227 (46,94%), ciężkiego więzienia – 1165 (44,57%), śmierci – 78 (2,98%), grzywny – 73 (2,79%), aresztu – 1 (0,04%), aresztu dla nieletnich – 10 (0,38%), wobec 8 zarządziło zatrzymanie w celu zabezpieczenia (*Sicherungsverwahrung*) (0,31%), zaś względem 52 odrzucono sprzeciw od nakazu karnego (1,99%), skutkujące uprawomocnieniem tego nakazu. Gdy doszło do skazania, to w 74% były to sprawy kryminalne, w 17% gospodarcze, a w 9% polityczne.

Z powyższej statystyki trzeba zwrócić uwagę na kilka kwestii. Ustalony poziom uniewinnień nie może uchodzić za niski, a proporcja przypadków umorzeń i zawiesznień na etapie sądowym za marginalny. Umorzenia miały miejsce z kilku powodów. Najczęściej były spowodowane śmiercią albo nieobecnością oskarżonego (w przypadku Żydów – „wysiedleniem”). Godny odnotowania jest przypadek Żyda Srula Wajnberga, przeciwko któremu postępowanie umorzono na podstawie § 153 ust. 3 niemieckiego kodeksu postępowania karnego ze względu na znikomą społeczną szkodliwość czynu. Wobec Wajnberga orzeczono nakazem karnym za nienoszenie w dniu 7 stycznia 1940 r. opaski z gwiazdą Dawida dwa miesiące więzienia. W związku z wniesionym przez niego sprzeciwem odbyła się rozprawa, podczas której ustalono okoliczności

---

⁴⁹ K. GRACZYK, *Pierwszy Sondergericht...*, s. 204; IDEM, *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach...*, s. 110; IDEM, *Z działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Radomiu (1939-1945)*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 75.2/2023, s. 163.

czynu. Mężczyzna codziennie nosił opaskę na swojej marynarce, jednak feralnego dnia podczas pracy w fabryce maszyn w Baczkach zdjął marynarkę i powiesił obok. Ponieważ mężczyzna był znany w swoim miejscu pracy jako Żyd, a na teren fabryki osoby postronne właściwie nie miały wstępu, sąd specjalny ocenił, że nie miał on zamiaru ukryć swojego pochodzenia i wywołać wrażenia, że jest Aryjczykiem⁵⁰. W innej sprawie nie można było wezwać na rozprawę dwóch kobiet, ponieważ „jako Żydówki ich miejsce pobytu nie jest znane”, w związku z czym w zakresie ich dotyczącym postępowanie umorzono⁵¹. Przypadki zawieszonych również wynikały z nieobecności oskarżonego na rozprawie – ta mogła być spowodowana na przykład ucieczką ze szpitala, przebywaniem w obozie pracy albo ukrywaniem się oskarżonego, który nie został uprzednio aresztowany i miał odpowiadać z wolnej stopy⁵².

Jeśli chodzi o statystykę wymiaru kar, to proporcja między liczbą osób skazanych na karę więzienia a na karę ciężkiego więzienia i śmierci wskazuje na występującą skłonność do częstszego, niż to być powinno, korzystania z surowszych rodzajów kar. Wydaje się bowiem, że w skali całości orzecznictwa powinny przeważać kary łagodniejszego rodzaju, a w miarę zaostrzania się kar maleć powinna liczba osób na nie skazana. Najniższy wymiar kary więzienia wyniósł tydzień, najdłuższy osiem lat – orzeczony wobec nieletniej Żydówki za nielegalne opuszczenie getta⁵³. Najczęściej orzekano roczną karę więzienia, natomiast jej przeciętny wymiar wyniósł nieco ponad rok. Przeciętny wymiar kary ciężkiego więzienia wyniósł niecałe 3,5 roku, maksymalny 15 lat, natomiast minimalny trzy miesiące. Najczęściej orzekano 2 lata ciężkiego więzienia. Najniższy wymiar grzywny wyniósł 30 zł, najwyższy

---

⁵⁰ APW, SSwW, sygn. 283, Urteil gegen Srul Wajnberg vom 6.10.1941, k. 13-14.

⁵¹ APW, SSwW, sygn. 1854, Verhandlungsprotokoll vom 1.6.1943, k. 5.

⁵² APW, SSwW, sygn. 290, Beschluss vom 9.6.1943, k. 62; sygn. 699, Verhandlungsprotokoll vom 29.7.1942, k. 133; sygn. 753, Verhandlungsprotokoll vom 24.6.1942, k. 24.

⁵³ APW, SSwW, sygn. 573, Urteil gegen Doba Kurland vom 10.10.1924, k. 17.

natomiast aż 100 000 zł – obok trzyletniej kary ciężkiego więzienia za występki dewizowy i fałszerstwo dokumentu⁵⁴.

Stosunkowo niewielka jest zachowana liczba wyroków śmierci. W przebadanym materiale źródłowym wymierzono ją 65 Polakom (83%), 3 Żydom (4%), 3 reichsdojczom (4%) oraz 7 folksdojczom (9%). W 87% wymierzono ją w sprawach kryminalnych (w ponad 70% atakowanym dobrem było mienie, w ponad 15% życie), zaś w 6% – w gospodarczych i politycznych. Najczęściej karę śmierci orzekano w związku z uznaniem albo za szkodnika narodowego (42 przypadki) albo przestępcę gwałtownego (15 przypadków)⁵⁵. Dane te zdają się korespondować ze statystykami prezentowanymi bądź to w prasie, bądź to w raportach gubernatora warszawskiego, według których przez pierwsze dwa lata istnienia GG Sondergericht skazał na karę śmierci 36 osób, zaś w kwietniu i maju 1943 r. 11, w sierpniu i wrześniu 1943 r. 4, w październiku i listopadzie 1943 r. 6, a w grudniu 1943 r. i styczniu 1944 r. 5 osób⁵⁶. Sięgając po źródła alternatywne, proweniencji pozasądowej, jak prasa okupacyjna czy obwieszczenia o egzekucjach, udało mi się ustalić z imienia i nazwiska 101 osób skazanych na karę śmierci z wyroku sądu specjalnego. Liczba ta wydaje się oddawać częstotliwość korzystania z kary głównej przez sąd specjalny poza tymi miesiącami, w których był on obciążony sprawami przeciwko Żydom o nielegalne opuszczenie getta. Orzecznictwo w tej kategorii spraw kładzie się cieniem na całej działalności Sondergericht Warschau i niewątpliwie musi zostać określone mianem eksterminacyjnego. Odwołując się do słów Herberta Wursta, można stwierdzić, że w sumie Sąd Specjalny w Warszawie mógł skazać na śmierć nawet 1600 osób. Są to liczby w sądownictwie niespotykane i świadczą o zbliżeniu ewentualnie upodobnieniu orzecznictwa do sądów doraźnych.

---

⁵⁴ APW, SSwW, sygn. 1622, Urteil gegen Kazimierz Barelkowski vom 21.6.1944, k. 262.

⁵⁵ Szkodnik narodowy oraz przestępca gwałtowny stanowiły przykłady tzw. nazistowskich typów przestępców, stypizowanych w prawie karnym III Rzeszy. Odnosnie do szczegółów obu regulacji zob. np. K. GRACZYK, *Sondergericht Kattowitz. Sąd Specjalny w Katowicach 1939-1945*, Warszawa 2020, s. 51.

⁵⁶ *Raporty Ludwiga Fischera...*, s. 179, 194, 209, 222, 233, 244, 261-262, 281, 319, 448, 524, 541, 564, 635, 673, 708, 727, 754.

Ze względu na ramy artykułu nie sposób rozwinąć tej kwestii. To zagadnienie, jak też inne węzłowe problemy wynikające z orzecznictwa sądowego zasługują na omówienie w osobnym opracowaniu.

6. WNIOSKI

Sondergericht Warschau rozpoczął działalność kilka miesięcy później niż inne niemieckie sądy specjalne w GG. Kierowało nim w sumie aż sześciu sędziów, co oznacza dużą fluktuację na tym stanowisku. Podobna rotacja odbywała się wśród szeregowych członków sądu, których w sumie przewinęło się 50. Liczba ta jest bardzo wysoka w porównaniu z kadrą innych sądów specjalnych, podobnie jak liczba 30 prokuratorów występujących przed Sondergericht Warschau: na przykład w Częstochowie pracowało 16 niemieckich sędziów i 11 prokuratorów, w Piotrkowie 26 sędziów, w Kielcach 15 sędziów i 6 prokuratorów, w Radomiu 25 sędziów, w Tarnopolu 5 sędziów, zaś w Stanisławowie 9 sędziów i 2 prokuratorów⁵⁷. Liczba etatów sędziowskich przydzielona do Warszawy (najwyższa w GG), jak też specyfika dystryktu warszawskiego i samej okupowanej stolicy Polski wskazuje, że Sondergericht zmagął się z największym obciążeniem sprawami w skali wszystkich sądów specjalnych GG.

Ustrój sądu specjalnego ewoluował w miarę wzrostu wpływu spraw, który prowadził do przydzielenia nowych sędziów, a w konsekwencji do utworzenia drugiej, a przejściowo także trzeciej izby – specjalnej, poświęconej postępowaniom przeciwko reichsdojczom. W przeciwieństwie do innych sądów specjalnych nie posiadał on wydziału zamiejscowego w dystrykcie, nie można natomiast wykluczyć, że odbywał rozprawy

---

⁵⁷ K. GRACZYK, *Pierwszy Sondergericht...*, s. 215; IDEM, *Z działalności Sądu Specjalnego w Piotrkowie (Sondergericht Petrikau) (1939-1945)*, «Saeculum Christianum» 30.2/2023, s. 282; IDEM, *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach...*, s. 121; IDEM, *Z działalności niemieckiego...*, s. 163; IDEM, *Z działalności Sądu Specjalnego w Tarnopolu (Sondergericht Tarnopol) 1941-1944*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 16.4/2023, s. 528; IDEM, *Sąd Specjalny w Stanisławowie (Sondergericht Stanislaw) i jego przewodniczący (1941-1944). Pod znakiem eksterminacji*, «Studia nad Totalitaryzmami i Wiekiem XX» 7/2023, s. 74.

zamiejscowe. W 1943 r., podobnie jak inne sądy specjalne w GG, został połączony z sądem niemieckim.

Poprzedzająca ewakuację z Warszawy akcja niszczenia dokumentów w 1944 r. znacznie zawężyła podstawę źródłową badań orzecznictwa. Z zachowanych wyroków wyłania się obraz sądu zajmującego się w większości sprawami kryminalnymi, stosujący prawo karne III Rzeszy i mający skłonność do nadużywania kar surowszego rodzaju, zwłaszcza ciężkiego więzienia. W jakimś stopniu koresponduje to z wrażeniami polskich adwokatów, opisujących go jako „sąd na pewno stronniczy, ale mimo wszystko sąd, w którym można było przeprowadzać dowody, zgłaszać wnioski”⁵⁸. Mimo zniszczenia źródeł jest pewne, że rzeczywisty obraz działalności tego sądu powinien wyglądać inaczej. Świadcstwo niemieckiego urzędnika dotyczące liczby wydanych i spalonych wyroków wobec Żydów w związku z nielegalnym opuszczeniem getta wskazuje, że Sondergericht wziął bezpośredni udział w eksterminacji Żydów, swoim orzecznictwem w tej kategorii spraw upodobił się do sądu doraźnego i realizował rolę wyznaczoną mu przez władze polityczne III Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa. Wobec złożoności powyższych zagadnień, ale też obfitości problematyki nieporuszonej w niniejszym artykule, zasadne wydaje mi się wyrażenie postulatu monograficznego opracowania tematyki Sądu Specjalnego w Warszawie. Wobec liczby zachowanych wyroków, bezprecedensowej w skali sądów specjalnych GG, wydaje się to ze wszelkich miar potrzebne.

ZARYS DZIAŁALNOŚCI SĄDU SPECJALNEGO W WARSZAWIE (SONDERGERICHT WARSCHAU) W LATACH 1939-1945

Streszczenie

W artykule zarysowano podstawowe aspekty działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Warszawie (1939-1945). Przedstawiono okoliczności jego utworzenia, właściwości miejscowej i rzeczowej. Omówiono ustrój, obsadę stanowiska przewodniczącego (kierownika), dane personalne sędziów, prokuratorów

---

⁵⁸ H. MIELNIK, *Obraz sądownictwa i adwokatury w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej w twórczości Karola Pędowskiego*, «Miscellanea Historico-Iuridica» 19.2/2020, s. 129.

i urzędników. Przedstawiono również, na podstawie zgromadzonego w różnych archiwach materiału źródłowego, statystykę orzecznictwa. W związku z informacjami dotyczącymi zawartości zniszczonych akt, ilustrujących gigantyczną liczbę wyroków śmierci wydanych przeciwko Żydom, przedstawiono wstępną ocenę działalności tego sądu oraz postulat monograficznego opracowania tej problematyki, ze szczególnym uwzględnieniem jakościowych badań zachowanego orzecznictwa.

AN OUTLINE OF THE OPERATIONS OF SONDERGERICHT WARSCHAU (THE WARSAW SUMMARY COURT), 1939-1945

Summary

This article outlines the basic facts about Sondergericht Warschau, the German summary court which operated in occupied Warsaw in 1939-1945. It presents the circumstances of its creation, its local and material jurisdiction and discusses the way German *Sondergerichte* operated in occupied Poland, the status of their *Präsidenten* (chief judges), and the personal data of their judges, prosecutors and officials. This paper also provides a set of statistics pertaining to the case law handled by *Sondergerichte* collected in various archives. Many of the records of these courts showing the vast number of death sentences handed down on Jews, were later destroyed, and hence this article gives a preliminary assessment of the operations of Sondergericht Warschau alongside a recommendation that a monographic study should be made of this issue, with particular emphasis on qualitative research on its extant case law.

Słowa kluczowe: sąd specjalny; prawo karne; okupacja; Generalne Gubernatorstwo; II wojna światowa.

Keywords: German *Sondergerichte*; criminal law; Poland under German occupation; *das Generalgouvernement* (the part of German-occupied Poland not directly incorporated in the Third Reich); World War II.

Literatura

BICKENBACH W., *Deutsches Gericht in Warschau 1939-1944*, «Journal der juristischen Zeitgeschichte» 13/2019, s. 1-9.

ENGELKING B., GRABOWSKI J., „Żydów łamiących prawo należy karać śmiercią!”. „Przestępczość” Żydów w Warszawie 1939-1942, Warszawa 2010.

GRABOWSKI J., *Żydzi przed obliczem niemieckich i polskich sądów w dystrykcie warszawskim Generalnego Gubernatorstwa, 1939-1942*, [w:] *Prowincja noc. Życie i zagłada Żydów w dystrykcie warszawskim*, red. B. ENGELKING, J. LEOCIĄK, D. LIBIONKA, Warszawa 2007, s. 75-117.

- GRACZYK K., *Pierwszy Sondergericht na ziemiach polskich. Z działalności Sądu Specjalnego w Częstochowie (Sondergericht Tschenschostchau) (1939-1945)*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 74.2/2022, s. 179-219.
- GRACZYK K., *Sąd Specjalny w Stanisławowie (Sondergericht Stanislaw) i jego prze-wodniczący (1941-1944). Pod znakiem eksterminacji*, «Studia nad Totalitaryzmami i Wiekami XX» 7/2023, s. 46-78.
- GRACZYK K., *Sondergericht Kattowitz. Sąd Specjalny w Katowicach 1939-1945*, Warszawa 2020.
- GRACZYK K., *Z działalności niemieckiego Sądu Specjalnego w Radomiu (1939-1945)*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 75.2/2023, s. 147-181.
- GRACZYK K., *Z działalności Sądu Specjalnego w Piotrkowie (Sondergericht Petrikau) (1939-1945)*, «Saeculum Christianum» 30.2/2023, s. 268-284.
- GRACZYK K., *Z działalności Sądu Specjalnego w Tarnopolu (Sondergericht Tarnopol) 1941-1944*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 16.4/2023, s. 511-531.
- GRACZYK K., *Z organizacji i działalności Sądu Specjalnego w Kielcach (Sondergericht Kielce) (1939-1945)*, «Zeszyty Prawnicze» 23.1/2023, s. 79-126.
- LEHNSTAEDT S., *Okkupation im Osten. Besatzeralltag in Warschau und Minsk 1939-1944*, München 2010.
- MIELNIK H., *Obraz sądownictwa i adwokatury w Generalnym Gubernatorstwie w okresie II wojny światowej w twórczości Karola Pędowskiego*, «Miscellanea Historico-Iuridica» 19.2/2020, s. 119-140.
- MIELNIK H., *Zabójstwa kryminalne w Generalnym Gubernatorstwie. Studium przypadku z zakresu stosowania niemieckiego wojennego prawa karnego*, «Czasopismo Prawno-Historyczne» 75.2/2023, s. 182-206.
- PREL du M., *Das Generalgouvernement*, Würzburg 1942.
- Raporty Ludwiga Fischera gubernatora dystryktu warszawskiego, 1939-1944*, oprac. K. DUNIN-WĄSOWICZ, Warszawa 1987.
- SZAROTA T., *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1988.
- WRZYSZCZ A., *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945. Organizacja i funkcjonowanie*, Lublin 2008.
- WRZYSZCZ A., *Zapasowa Placówka Organów Resortu Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa w Görlitz 1944-1945*, [w:] 'Nil nisi veritas'. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu, red. M. GŁUSZAK, D. WIŚNIEWSKA-JÓŹWIAK, Łódź 2016, s. 517-527.